

26 februari 2007

Overheidssteun aan militaire projecten in Vlaanderen

In het kader van zijn decretale opdracht om voorbereidend onderzoek te verrichten dat een basis moet vormen voor een Vlaamse vredeseconomie en in opvolging van de achtergrondnota “Rollend Fonds en Joint Strike Fighter” (26 juni 2006), neemt het Vlaams Vredesinstituut een breder standpunt in met betrekking tot Vlaamse overheidssteun aan projecten met een militaire finaliteit.

Het Vlaamse overheidsinstrumentarium voor economische steunmaatregelen valt uiteen in instrumenten voor subsidiëring en voor investering. Beide vormen van overheidssteun zijn toevertrouwd aan agentschappen die de laatste jaren in toenemende mate verzelfstandigd zijn. Dit verhoogt de flexibiliteit, maar verhoogt ook het aantal tussenschakels tussen politieke controle en concrete beleidsuitvoering.

De houding ten aanzien van projecten met een militaire finaliteit, is in het geval van het subsidieorgaan Instituut voor Innovatie door Wetenschap en Technologie duidelijk gedefinieerd aan de hand van een richtlijn die steun en financiering van militaire projecten uitsluit. Andere steunkanalen en in het bijzonder de investeringsmaatschappijen en hun dochtervennootschappen zijn niet gehouden aan dit verbod.

Als kader voor een discussie over het al dan niet toelaten van overheidssteun aan militaire projecten, wordt een onderscheid gemaakt tussen vier mogelijke houdingen ten opzichte van de defensiegerelateerde industrie in Vlaanderen: (1) actief aanmoedigen, (2) niet actief aanmoedigen, maar wel ondersteunen, (3) niet ondersteunen, (4) actief ontraden.

Het Vredesinstituut adviseert de Vlaamse overheid om geen overheidsmiddelen te besteden aan projecten met een militaire finaliteit. De opstelling om defensiegerelateerde initiatieven niet te behandelen als normale economische activiteiten, mag niet enkel gelden voor steun door het IWT, maar voor alle investeringen, subsidies, dienstverlening, ... door alle steunkanalen van de Vlaamse overheid.

Het Vredesinstituut pleit tevens voor een effectievere parlementaire en politieke controle op het Vlaams instrumentarium voor economische overheidssteun.

1 Politiek en maatschappelijk debat

In Vlaanderen hebben zowel politici, vredesverenigingen als woordvoerders van defensiegerelateerde industrieën al meermaals hun bezorgdheid uitgedrukt over de problematiek van overheidssteun aan projecten met een specifiek militaire finaliteit. De teneur van de geuite bezorgdheden loopt echter sterk uiteen tussen de verschillende belanghebbende actoren.

Vredesverenigingen zijn van oordeel dat publieke middelen niet mogen worden gebruikt voor het steunen of aanmoedigen van onderzoek en ontwikkeling met militaire doeleinden. Het principe om de ondersteuning van projecten en mandaten met rechtstreekse militaire toepassingen uit te sluiten, is in 1999 opgenomen in een richtlijn van de Vlaamse Regering aan het Instituut voor de Aanmoediging van Innovatie door Wetenschap en Technologie in Vlaanderen (IWT). Volgens vredesverenigingen geldt de principiële opstelling uit de IWT-richtlijn als na te volgen voorbeeld. Ze waarschuwen tegelijk voor een versoepeling van dit beleid, hetzij door het terugschroeven van deze richtlijn, hetzij door het opzetten van nieuwe steunmaatregelen waarop deze richtlijn niet van toepassing zou zijn.

Woordvoerders van defensiegerelateerde industrieën klagen daarentegen dat het huidige beleid en in het bijzonder de genoemde IWT-richtlijn te stringent zijn. Zij zijn van oordeel dat langlopende en fundamenteel vernieuwende defensieprojecten zeer belangrijk zijn voor een hoogtechnologische kenniseconomie, zoals die vandaag in Vlaanderen bestaat. Ook de tewerkstelling in de betrokken industrieën hangt af van de mogelijkheden tot volgehouden innovatie en groei. Het economische belang van defensiegerelateerde projecten wordt als een argument beschouwd voor overheidssteun aan onderzoek en ontwikkeling met militaire toepassingen. Traditiegetrouw vervullen defensiemarkten hun voortrekkersrol op het vlak van technologische innovatie vooral dankzij participatie, risicodeling of financiering door de overheid.

Beide standpunten werden al door verschillende Vlaamse volksvertegenwoordigers vertolkt tijdens parlementaire debatten. Het principiële argument dat de belastingbetaler op geen enkele manier hoeft bij te dragen tot de uitbouw van een oorlogseconomie, staat tegenover het pragmatische argument dat de gemeenschap kosten en risico's op zich moet nemen om economische ontwikkeling en tewerkstelling mogelijk te maken, ongeacht hun finaliteit.

Ook de bevoegde minister heeft onlangs haar mening kenbaar gemaakt: " 'We zitten soms wat in de knoop met een regel van voormalig Vlaams minister-president Luc Van den Brande (CD&V), die alle onderzoek verbiedt dat zelfs maar van ver een militaire toepassing kan hebben', vertelde Moerman. 'Die regel zou dringend versoepeld moeten worden, want hij sluit veel te veel mogelijkheden voor goed onderzoek en goede toepassingen uit.' " ¹

Tegen deze achtergrond en in uitvoering van zijn decretale opdracht om voorbereidend onderzoek te verrichten dat een basis moet vormen voor een Vlaamse vredeseconomie, heeft het Vlaams Vredesinstituut een stand van zaken opgemaakt van verschillende vormen van steun of participatie vanwege de Vlaamse overheid en hun eventuele aanwending voor militaire toepassingen.

2 Overheidssteun in Vlaanderen

De Vlaamse overheid heeft een aantal instrumenten in het leven geroepen om Vlaamse ondernemers te ondersteunen bij het opstarten van een zaak, het onderzoeken en uitwerken van een idee, het ontwikkelen van een product, enz. Geen enkel instrument is specifiek voor militaire projecten geconcipteerd, maar dit sluit niet uit dat ze voor militaire doeleinden kunnen worden aangewend. De belangrijkste instrumenten op het vlak van innovatie en technologische ontwikkeling worden in deze nota kort overlopen, met aandacht voor de organisatiestructuur, concrete steunmaatregelen, het beleid ten aanzien van projecten die een militaire finaliteit of toepassing hebben, en controle door parlement of regering.

Europese of federale steunmaatregelen en hun eventuele aanwending voor militaire toepassingen vallen buiten dit overzicht. Niettemin zijn het Europese en het federale bestuursniveau onrechtstreeks van belang voor de maatregelen die hier wel worden besproken.

Ten eerste moeten steunmaatregelen goedgekeurd worden overeenkomstig de criteria die de Europese Commissie in het kader van haar concurrentiebeleid hanteert. Een maatregel kan eventueel al in werking treden in afwachting van de goedkeuring, met het risico dat uitgereikte steun teruggevorderd moet worden als het instrument niet zou worden goedgekeurd.

Ten tweede kunnen federale compensatiemaatregelen in het kader van bestellingen voor het Belgisch leger of de federale keuze om al dan niet mee te stappen in een militair project, een opportuniteit bieden voor Vlaamse bedrijven of bepaalde projectaanvragen uitlokken. Hun kansen op contracten of bestellingen groeien evenredig met het technologische kapitaal dat ze op basis van investeringen in innovatie hebben opgebouwd.

Deze context stelt de Vlaamse overheid voor een aantal keuzes bij het ontwikkelen van haar instrumentarium. De Vlaamse overheid zou ten eerste kunnen beslissen om te anticiperen op eventuele militaire of veiligheidsnoden, door innovatie met het oog op militaire toepassingen (pro)actief te ondersteunen. Ze kan er ten tweede voor opteren om militair onderzoek niet actief aan te moedigen, maar wel Vlaamse actoren te ondersteunen of te begeleiden die al op eigen risico militaire projecten hebben opgestart. In beide gevallen kan de ondersteuning ofwel financieel, ofwel dienstverlenend zijn. Ten derde kan ze opteren voor een Vlaamse vredeseconomie door de schaarse middelen van de belastingbetaler exclusief aan te wenden voor de aanmoediging van niet-militaire technologische en economische ontwikkeling. Een vierde mogelijkheid zou erin kunnen bestaan dat de Vlaamse overheid actief ontradende maatregelen neemt tegen investeringen in militaire technologie.

Uit het volgende overzicht blijkt dat het Vlaamse beleid momenteel de eerste, de tweede en de derde optie combineert. Tegelijk stellen we een verzwakking vast van de controlemechanismen waarover parlement en regering beschikken. Om deze situatie te duiden, worden achtereenvolgens het Instituut voor de Aanmoediging van Innovatie door Wetenschap en Technologie in Vlaanderen (IWT-Vlaanderen), de belangrijkste Vlaamse participatie- en investeringsmaatschappijen, en andere vormen van overheidssteun toegelicht.

2.1 Instituut voor Innovatie door Wetenschap en Technologie (IWT-Vlaanderen)

Het IWT-Vlaanderen is een overheidsagentschap dat met middelen die afkomstig zijn uit de Vlaamse begroting, technologische innovatie in Vlaanderen ondersteunt. Het instituut werd in 1991 op initiatief van de Vlaamse Regering bij decreet opgericht. In 2006 zou het een Intern Verzelfstandigd Agentschap (IVA) met rechtspersoonlijkheid worden, maar het blijft nog wachten op de inwerkingtreding van het decreet dat deze omvorming regelt. Het IVA-statuuut impliceert dat IWT-Vlaanderen onder gezag staat van de Vlaamse Regering, maar geen deel uitmaakt van een Vlaams ministerie en beschikt over een operationele autonomie. De doelstellingen en taken worden opgesomd in het oprichtingsdecreet en geconcretiseerd in een beheersovereenkomst met de regering. Via deze overeenkomst oefent de Vlaamse Regering haar gezag uit en worden controleerbare operationele, financiële en inhoudelijke afspraken gemaakt. Daarnaast stelt de regering een raadgevend comité aan. Zowel de beheersovereenkomst als de uitvoering ervan wordt jaarlijks geëvalueerd door de Vlaamse Regering. Het afsluiten, wijzigen, verlengen enz. van zo'n overeenkomst wordt meegedeeld aan het Vlaams Parlement. De Vlaamse Regering brengt tevens jaarlijks verslag uit aan het Vlaams Parlement over de activiteiten, en bezorgt de rekeningen.

Het IWT subsidieert innovatieprojecten van bedrijven en onderzoeksinstellingen, en beschikt daarvoor in totaal over ongeveer 250 miljoen euro per jaar. De financiële steun gaat zowel naar onderzoek en ontwikkeling in bedrijven, als naar onderzoeksprojecten, doctoraatsbeurzen en postdoctorale mandaten bij onderzoeksinstellingen. Daarnaast verzorgt het IWT dienstverlening aan Vlaamse bedrijven, coördinatie van Vlaamse innovatie in een Europese en internationale context, en beleidsvoorbereiding ten dienste van de Vlaamse Regering. Zo werd bijvoorbeeld het beleidskader voor steun aan grote kenniscentra ten behoeve

van innovatie, dat in 2005 door de Vlaamse Regering is aangenomen, door het IWT voorbereid. Het IWT speelt ook een rol in het beoordelen van projecten en onderzoekscentra die via andere kanalen gefinancierd worden (zie 2.2.2 en 2.3), waardoor zijn totale beleidsimpact groter is dan het eigen jaarbudget.

Met betrekking tot militaire projecten, is het IWT gebonden aan een richtlijn van de Vlaamse Regering uit 1999, die “zowel voor de steun aan de diverse projectvormen van wetenschappelijk onderzoek en technologische ontwikkeling als voor de financiering van onderzoeksmandaten [...] de ondersteuning [uitsluit] van projecten en mandaten die rechtstreeks leiden tot toepassingen in wapens en wapensystemen, munitie en speciaal voor militair gebruik dienstig materieel en daaraan verbonden technologie, in de zin van de Wapenwet van 1991”.²

Volgens deze formulering, geldt het verbod niet voor projecten die eventueel indirect tot een militaire toepassing leiden, en voor projecten die door IWT geëvalueerd worden, maar door andere instanties gefinancierd worden. De manier waarop het IWT in zijn Handleiding voor innovatie de eigen maatregelen voorstelt, doet vermoeden dat het verbod evenmin geldt voor dienstverlening (niet financiële steun). Het is onduidelijk of het verbod geldt voor samenwerkingsverbanden die door IWT gesteund worden, en die op hun beurt steun verlenen aan derden (onrechtstreekse steun of steun aan intermediairen).

2.2 Vlaamse Investeringsmaatschappijen

Naast het IWT-Vlaanderen, dat zijn toelage rechtstreeks uit de Vlaamse begroting ontvangt, kan de Vlaamse overheid ook kapitaal dat in de loop der jaren is opgebouwd en in Investerings- of Participatiemaatschappijen is ondergebracht, voor innovatiesteun aanwenden. De middelen waarover deze maatschappijen beschikken, zijn opgebouwd op basis van budgetten die daarvoor ooit in de Vlaamse begroting werden voorzien. Sindsdien worden de fondsen volgens een marktlogica beheerd. Dit wil zeggen dat investeringen of aandelenparticipaties door middel van deze overheidsgelden, niet via de jaarlijkse uitgavenbegroting worden goedgekeurd door het Vlaams Parlement. De controle die het parlement kan uitoefenen, is uitsluitend post factum en verloopt via een jaarverslag door de respectieve Raden van Bestuur en door de Vlaamse Regering, jaarrekeningen die door het Rekenhof worden gecontroleerd en bij het Vlaams Parlement neergelegd, en de mogelijkheid om de bevoegde minister te interpellieren of te ondervragen.

De Investeringsmaatschappijen hebben het Vlaams Gewest als enige aandeelhouder en staan onder controle van de Vlaamse Regering. Deze controle is echter niet zo direct als bij het IWT-Vlaanderen het geval is. De Investeringsmaatschappijen hebben een nv-structuur en de controle door de Vlaamse Regering verloopt enerzijds via de tussenschakel van een regeringscommissaris die in de Raad van Bestuur zetelt met raadgevende stem en de mogelijkheid heeft om beslissingen te blokkeren, en anderzijds via een beheersovereenkomst waarin prestatiegerichte doelstellingen worden opgelegd. Daarnaast beschikt de Vlaamse Regering over dezelfde controlemogelijkheden via jaarrekening en -verslag als het Vlaams Parlement.

Hoewel de Vlaamse Investeringsmaatschappijen een verregaande operationele autonomie hebben en voor hun financiële middelen niet afhankelijk zijn van de overheidsbegroting, is de huidige generatie Investeringsmaatschappijen in 2001 in het leven geroepen om de beleidsmogelijkheden van de Vlaamse overheid te vergroten. De oorspronkelijke Vlaamse Investeringsmaatschappij, de GIMV, werd in de jaren 1990 een beursgenoteerd bedrijf, waardoor de overheid haar eigen Investeringsmaatschappij niet langer als

een beleidsinstrument kon gebruiken, maar enkel nog als een vehikel om overheidsmiddelen te beleggen en opbrengst te genereren. In 2001 werd een reorganisatie van bestaande structuren doorgevoerd, waardoor enerzijds een Vlaamse participatie in GIMV werd behouden, en anderzijds investeringsmaatschappijen werden gemodelleerd teneinde economische overheidsinitiatieven (opnieuw) mogelijk te maken.

2.2.1 Vlaamse Participatiemaatschappij (VPM)

De nv Vlaamse Participatiemaatschappij werd opgericht om de reorganisatie van de Vlaamse overheidsparticipatie in GIMV en van het Vlaamse economische overheidsinstrumentarium mogelijk te maken. De maatschappij die vóór de reorganisatie instond voor het gericht economisch overheidsinitiatief, de Participatiemaatschappij Vlaanderen (PMV, zie 2.2.2), was oorspronkelijk een dochtervennootschap van de nv GIMV. Eind jaren 1990 werd PMV uit de GIMV-structuur weggehaald, en samen met de aandelen van het Vlaamse Gewest in de GIMV werden de aandelen PMV ondergebracht in een nieuwe nv Vlaamse Participatiemaatschappij (VPM). In een volgende fase werden de PMV-aandelen door de VPM verkocht aan de Vlaamse overheid, zodat de PMV een zelfstandige investeringsmaatschappij van de Vlaamse overheid werd.

De VPM diende enerzijds om deze verzelfstandiging van PMV in goede banen te leiden, en fungeert anderzijds nog steeds als houdervernootschap van de aandelen van de Vlaamse overheid in GIMV. Het VPM-aandeel in de GIMV werd inmiddels teruggebracht van 70% naar 27,06%. Het Vlaams Gewest is zelf de enige aandeelhouder van VPM en controleert de VPM volgens de eerder besproken modaliteiten. De valorisatie van GIMV- en PMV-aandelen door VPM wordt uitgekeerd aan haar enige aandeelhouder, die deze middelen aanwendt voor kapitaalsverhogingen in andere maatschappijen, waaronder PMV.

Het belang van VPM, en dus van het Vlaams Gewest, in de GIMV bedraagt momenteel nog 27,06%. GIMV is een beursgenoteerde investeringsmaatschappij die zich toelegt op het investeren in het eigen vermogen van niet-beursgenoteerde bedrijven (private equity). GIMV heeft een eigen vermogen van 1156 miljoen euro en is vooral actief in de ICT-sector, de Life Sciences en groeifinanciering in meer traditionele sectoren. GIMV beschikt over historisch verworven aandelen in bedrijven die intussen wel beursgenoteerd zijn. Zo beschikt ze over 84,8 miljoen euro of 9,31% van de aandelen van het Vlaamse bedrijf Barco, dat een brede waaier aan activiteiten ontplooit, waaronder een afdeling met militaire toepassingen. Deze afdeling maakt Barco tot het grootste defensiegerelateerde bedrijf in Vlaanderen, en via VPM heeft dus ook de Vlaamse overheid een belang in deze onderneming.

2.2.2 Participatiemaatschappij Vlaanderen (PMV)

De nv Participatiemaatschappij Vlaanderen (PMV), die oorspronkelijk een dochtervennootschap was van de nv GIMV, werd eind jaren 1990 verzelfstandigd. De Vlaamse overheid maakt sindsdien vooral van PMV gebruik als belangrijkste instrument voor economisch overheidsinitiatief.

Met begin 2006 een eigen vermogen van 333 miljoen euro waaronder 214 miljoen euro beschikbaar kapitaal, en met voorziene kapitaalverhogingen van 229 miljoen euro in 2006, neemt de PMV investeringsinitiatieven die voortvloeien uit opdrachten vanwege de Vlaamse Regering. De middelen bestaan enerzijds uit de return van eerdere investeringen en anderzijds uit kapitaalverhogingen die door het Vlaams Gewest ter beschikking worden gesteld, hetzij door valorisatie van aandelen bij de VPM, hetzij met middelen uit de begroting.

De PMV investeert ten behoeve van de Vlaamse overheid in publiek-private samenwerkingen, vastgoedprojecten, milieu en energie, cultuurindustrie, en innovatie of risico-investeringen. Vooral die laatste poot kan van belang zijn voor mogelijke investeringen in defensiegerelateerde projecten. De PMV richt zich wat dit luik betreft vooral op het activeren van risicokapitaal en het ondersteunen van startende ondernemingen of innoverende projecten. De aanpak is er telkens op gericht om privé-kapitaal te mobiliseren, door hetzij op één of andere manier investeringsrisico's te delen of te dekken, hetzij fiscale voordelen toe te kennen. Op die manier faciliteert de PMV investeringen die ongeveer dubbel zo groot zijn als de middelen die ze er zelf voor ter beschikking stelt. Bovendien is de inbreng vanwege de PMV nooit een pure subsidie, maar hetzij een waarborg waarop idealiter geen beroep hoeft te worden gedaan, hetzij een investering die idealiter een rendement oplevert, hetzij een lening die idealiter tegen markttrente wordt terugbetaald. Niettemin gaat het duidelijk om het aanwenden van overheidsgelden voor het aanmoedigen van economische initiatieven die in de vrije markt, zonder tussenkomst van de overheid, een te hoog, te duur of te langlopend risico zouden inhouden. De PMV maakt projecten mogelijk, die zonder PMV wellicht niet zouden opgestart worden. Op die manier zwengelt de Vlaamse overheid de economie aan en genereert economische groei en tewerkstelling.

De katalyserende en onmisbare rol van de overheid maakt het gewettigd om ethische overwegingen in rekening te brengen en om het algemeen of Vlaams belang ruimer te benaderen dan louter economisch. De initiatieven in de culturele sector en de aandacht voor milieu en energie tonen aan dat de Vlaamse overheid haar maatschappelijke verantwoordelijkheid inderdaad ruimer opvat. De ethische motieven leiden echter enkel tot het actief aanmoedigen van sectoren die het binnen de vrije marktwerking moeilijk zouden hebben, en sluiten omgekeerd de ondersteuning van economische activiteiten die eventueel een ethisch deficit veroorzaken, niet uit. Concreet sluit de PMV niet uit om defensiegerelateerde projecten te ondersteunen, die in een vrije marktlogica zonder overheidstussenkomst misschien niet zouden worden opgestart.

1. Sinds midden 2005 kan het Vlaams Innovatiefonds (Vinnof), als dochtervennootschap van PMV, investeren in de initiële fase van innovatieve projecten. Vinnof beschikt hiervoor over een kapitaal van 75 miljoen euro, dat nog eens met 75 miljoen euro zal worden verhoogd. De behandeling van de aanvragen gebeurt deels door Vinnof zelf en deels in samenwerking met het IWT. De investeringen gebeuren hetzij in samenwerking met partnerfondsen, hetzij rechtstreeks door Vinnof.

Binnen Vinnof werd in 2006 een fonds opgericht dat specifiek bedoeld is voor de prefinanciering van de initiële onderzoeks- en ontwikkelingskosten of *non recurring costs* (NRC) in de Vlaamse luchtvaartindustrie. Voor dit zogenaamde NRC-Fonds is een maximum bedrag voorzien van één derde van de middelen van Vinnof. De PMV voorziet dat hiervoor tot en met 2008 10 miljoen euro per jaar zal aangewend worden. Het gaat om een rollend fonds, wat betekent dat het rendement dat naar het fonds terugvloeit, opnieuw geïnvesteerd kan worden. De bevoegde minister heeft er uitdrukkelijk op gewezen dat het fonds zowel voor civiele als voor militaire projecten bedoeld is. De minister voegt er aan toe dat investeringen van projecten “die vallen onder de toepassing van de wapenwet, pas worden vrijgegeven nadat een licentie is afgeleverd” en dat daarbij “voorgeschreven ethische beschouwingen” in overweging zullen worden genomen.³ Het is echter niet duidelijk wat hiermee bedoeld wordt, aangezien de genoemde wet hieromtrent geen bepalingen bevat en de voorgeschreven ethische beschouwingen niet nader gespecificeerd zijn.

2. Naast Vinnof, maakt de PMV ook nog gebruik van steunmaatregelen voor het activeren van risicokapitaal.

Ten eerste gaat het om een waarborgregeling die onder bepaalde voorwaarden een overheidswaarborg ter beschikking stelt voor investeringskredieten die door financiële instellingen aan kmo's worden verstrekt. Het totale bedrag dat jaarlijks voor deze waarborgregeling voorzien is, bedraagt 150 miljoen euro. Eénzelfde KMO kan maximaal op 500.000 euro waarborgen beroep doen en de waarborg mag ten hoogste 75% van het krediet bedragen. De voorwaarden worden vastgelegd in een raamovereenkomst tussen de nv Waarborgbeheer, een 100% dochtervennootschap van PMV, en de respectieve financiële instellingen. De voorwaarden sluiten een waarborg voor een investering in militaire projecten niet uit. De beoordeling van de aanvraag wordt binnen de beperkingen van het decreet, de ministeriële besluiten en de raamovereenkomst, overgelaten aan de financiële instellingen.

Ten tweede heeft PMV via de nv ARKimedes-Fonds particulier risicokapitaal geactiveerd door 110 miljoen euro durfkapitaal in te zamelen met toekenning van belastingskrediet en gewaarborgde kapitaalbescherming. Via 11 erkende investeringsfondsen (ARKIV's), die vanwege ARKimedes een kapitaalparticipatie van 98 miljoen euro toegezegd werden, en voor 104 miljoen euro aan nieuwe middelen werden toegezegd door derde partijen, wordt durfkapitaal gekanaliseerd naar starters en kmo's in Vlaanderen. Uiteindelijk streeft men ernaar 450 miljoen euro durfkapitaal te mobiliseren. Ook hier wordt geen voorbehoud gemaakt voor militaire projecten, en wordt het verstrekken van het kapitaal in belangrijke mate overgelaten aan derden, nl. de ARKIV's.

Hoewel enkel het NRC-fonds expliciet – en slechts gedeeltelijk – ten behoeve van militaire projecten geconcipeerd is, zijn de mogelijkheden om overheidsgelden voor militaire doeleinden aan te wenden, veel ruimer. Bovendien wordt de evaluatie van aanvragen in vergaande mate overgelaten aan derden, die niet of niet rechtstreeks onder parlementaire controle staan. Tussen het parlement en een eventuele aanvraag door een kmo staan de regering, een investeringsmaatschappij die via een beheersovereenkomst en een regeringscommissaris onder controle van de regering staat, een dochtervennootschap van de investeringsmaatschappij, en een particuliere partner (ARKIV, financiële instelling, partnerfonds, ...).

2.2.3 Limburgse Reconversiemaatschappij (LRM)

Een derde en laatste investeringsmaatschappij van de Vlaamse overheid heeft een regionale focus: de nv Limburgse Reconversiemaatschappij. Deze investeringsmaatschappij heeft hetzelfde decretale statuut als PMV en VPM, doch legt zich toe op projecten ter ondersteuning van de reconversie in de provincie Limburg. Dit betekent geenszins dat PMV projecten in Limburg zou uitsluiten van haar investeringsmaatregelen, maar in de nasleep van de sluiting van de Kempense Steenkoolmijnen is voor Limburg een bijkomend investeringsvehikel opgericht.

De LRM heeft een eigen vermogen van ongeveer 340 miljoen euro en richt zich net als PMV op het verstrekken van risicokapitaal en op vastgoedbeheer en projectontwikkeling. Bijzondere aandacht gaat naar het verstrekken van startkapitaal en voorfinanciering ten behoeve van innovatie. Deze investeringen gebeuren hetzij door een aandeel te verwerven in een onderneming, hetzij door achtergestelde leningen te verstrekken.

LRM heeft onder andere belangen in enkele Limburgse bedrijven die occasioneel op de militaire markt actief zijn. Ondersteuning aan militaire projecten wordt niet uitgesloten en wordt niet aan bijkomende afwegingen onderworpen.

2.3 **Andere vormen van overheidssteun aan onderzoek en ontwikkeling**

IWT en PMV zijn de meest gebruikte kanalen voor het Vlaamse beleid op het vlak van economische ondersteuning. Daarnaast bestaan echter nog andere instrumenten die voor subsidies, dienstverlening, informatieverstrekking, enz. instaan. Net als de reeds besproken instrumenten, zijn deze vaak op specifieke doelgroepen of doelstellingen gericht. Militaire of defensiegerelateerde projecten zijn daarbij nooit een doel op zich, maar worden evenmin uitgesloten van financiële of inhoudelijke steun.

Het Departement Economie, Wetenschap en Innovatie (EWI) van de Vlaamse overheid vervult een coördinerende rol. EWI staat in voor de beleidsvoorbereiding en -evaluatie, maar niet voor de uitvoering van beleid. De uitvoering wordt overgelaten aan verschillende agentschappen, waarvan al enkele besproken werden. Het Agentschap Economie of Ondernemend Vlaanderen (AE), het Vlaams Agentschap Ondernemen (VLAO) en Vlaams Agentschap voor Internationaal Ondernemen (Flanders Investment and Trade – FIT) zijn in het kader van dit overzicht de belangrijkste die nog niet eerder werden vermeld. AE en FIT geven uitvoering aan het Vlaamse economische beleid door het verlenen van diensten en het verstrekken van financiële steun. VLAO fungeert veeleer als portaal en verstrekt informatie en advies over economische programma's, met inbegrip van federale en Europese.

Ook externe instanties worden ingeschakeld of in het leven geroepen om de Vlaamse overheidsdoelstellingen te helpen waarmaken. Sinds 2001 bestaan twaalf steunpunten voor beleidsrelevant onderzoek die wetenschappelijk onderzoek verrichten dat door de Vlaamse overheid beschouwd wordt als prioritair en relevant voor beleidsvoorbereiding en beleidsevaluatie. De resultaten van het steunpunt "Ondernemerschap, Ondernemingen en Innovatie", dat zich specifiek met het bevorderen van economische groei en ondernemerschap bezighoudt, kunnen bruikbaar zijn voor de defensiegerelateerde industrie.

In 2005 keurde de Vlaamse Regering een nieuw beleidskader goed voor grote kenniscentra t.b.v. innovatie. Deze kenniscentra bevorderen innovatie, hetzij door coöperatieve projecten, collectief onderzoek of gedeelde faciliteiten (competentiepolen), hetzij door toonaangevend fundamenteel onderzoek van wereldniveau (strategische onderzoekscentra). In Vlaanderen bestaan momenteel vier strategische onderzoekscentra, waarvan er twee (VITO en IMEC) al ooit interesse getoond hebben in defensiegerelateerde projecten. Zoals eerder vermeld, speelt het IWT een belangrijke rol bij het uittekenen van dit beleidskader en bij de selectie van competentiepolen en strategische onderzoekscentra.

Naast dienstverlening, subsidies, investeringen en participaties met primair economische finaliteit, financiert de Vlaamse overheid ook onderzoeksinstellingen, -mandaten en -projecten met een in de eerste plaats wetenschappelijke finaliteit. Ook deze middelen kunnen echter leiden tot een economische toepassing. Eventuele militaire toepassingen zijn niet uitgesloten.

De Vlaamse universiteiten beschikken over jaarlijkse toelagen vanwege de Vlaamse Gemeenschap, die dienen voor academisch onderwijs, wetenschappelijk onderzoek, de administratie en de organisatie van de instelling, enz. Het onderzoek bestrijkt alle wetenschapsdomeinen en leidt niet noodzakelijk tot een economische, laat staan een militaire toepassing. De universiteiten of het academisch personeel beslissen

echter autonoom welk onderzoek gevoerd wordt, en hebben de vrijheid om eventueel defensiegerelateerd onderzoek te verrichten. Net zoals de eerder besproken investeringsaanvragen geselecteerd worden op basis van economische criteria, wordt bij het beoordelen van onderzoeksaanvragen met wetenschappelijke criteria rekening gehouden. Ethische overwegingen, i.c. met betrekking tot militaire toepassingen, worden niet expliciet of niet noodzakelijk in overweging genomen, en worden evenmin als dusdanig geregistreerd.

Universiteiten kunnen tevens beroep doen op project- of mandaatfinanciering door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO-Vlaanderen) en het Bijzonder Onderzoeksfonds (BOF). Voor hogescholen bestaat sinds kort het Projectmatig Wetenschappelijk Onderzoek (PWO) als financieringskanaal voor onderzoeksprojecten. Tenslotte bestaat sinds 2004 het Industrieel Onderzoeksfonds (IOF), dat zowel voor universiteiten als hogescholen openstaat, en gericht is op industriële valorisatie van toegepast wetenschappelijk onderzoek. IOF draagt bij tot het programma Strategisch Basisonderzoek, dat door IWT beheerd wordt. De genoemde fondsen krijgen een jaarlijkse toelage van de Vlaamse Gemeenschap van respectievelijk circa 100 miljoen euro (FWO), circa 750 miljoen euro (BOF en PWO) en circa 11 miljoen euro (IOF). Voor de besteding van deze middelen worden wetenschappelijke of pragmatische criteria gehanteerd, veeleer dan ethische. Het FWO-Vlaanderen doet weliswaar beroep op ethische commissies van de universiteiten en een eigen medisch ethisch comité, maar dit enkel inzake experimenten op mens en dier of het gebruik van genetische manipulatie, en niet met betrekking tot militaire toepassingen. In de praktijk zal hooguit een fractie van deze budgetten tot militaire toepassingen leiden, maar dergelijke toepassingen zijn niet uitgesloten en worden evenmin systematisch bijgehouden.

3 Parlementaire controle

De parlementaire controle over de aanwending van overheidsmiddelen verloopt via een groeiend aantal tussenschakels. In de standaardsituatie waarbij de regering haar beleid uitvoert via de eigen administratie, beschikt het parlement over een uitgebreid institutioneel instrumentarium om de uitvoerders van het beleid rechtstreeks om uitleg te vragen, ter verantwoording te roepen, groen licht te geven of bij te sturen. In de hier besproken aangelegenheden gebeurt de praktische uitvoering echter zelden door de administratie, maar wordt deze uitbesteed aan instanties die in min of meerdere mate autonoom opereren. Deze situatie hoeft niet te betekenen dat parlementaire controle in het gedrang komt. De bevoegde minister blijft de politieke eindverantwoordelijke voor de aanwending van overheidsmiddelen en kan daaromtrent om uitleg gevraagd of ter verantwoording geroepen worden. In de praktijk staat de minister echter in een aantal gevallen (bv. t.o.v. de Vlaamse investeringsmaatschappijen) niet meer aan het hoofd van de instantie die de overheidsopdrachten uitvoert, maar komt naar analogie met het parlement in een positie terecht waarin hij/zij opdrachten uit handen geeft en post factum controlerend optreedt. Zelfs de controlefunctie werd gedeeltelijk gedelegeerd, meer bepaald op het vlak van bedrijfsvoering, boekhoudkundige revisies of audits. Bredere politieke, maatschappelijke of ethische toetsstenen wachten nog op invulling.

De relatieve autonomie die aan de hierboven besproken instanties wordt verleend, is te verantwoorden door de operationele meerwaarde die ze biedt. Het uitoefenen van politieke verantwoordelijkheid en de controle hierop vergt hierdoor echter een aangepaste aanpak. Specifiek met betrekking tot kenniscentra voor innovatie heeft het Rekenhof in september 2006 nog vastgesteld dat de informatie waarover het parlement beschikt, in het algemeen niet toelaat het beleidsinstrument naar behoren te beoordelen. Het vooraf

uitekenen van een duidelijk kader dat voldoende mogelijkheden biedt tot het opleggen van beleidsdoelstellingen en het toezicht op de naleving ervan, wordt meer dan ooit een cruciaal element om onafhankelijke instellingen die opereren met overheidsmiddelen, eraan te houden het algemeen belang te dienen. Debatten en vragen over de begroting, jaarrekeningen en jaarverslagen worden immers te indirect en te algemeen om nog controle te hebben over de concrete, i.c. al dan niet militaire, aanwending van overheidsmiddelen, als niet op voorhand werd bepaald dat deze aspecten voorwerp moeten zijn van rapportage.

Het voorafgaande stipuleren van krijtlijnen en controleprocedures, gebeurt via kaderdecreten, oprichtingsdecreten en eventueel resoluties die door het Vlaams Parlement worden aangenomen, en via uitvoeringsbesluiten, beheers- of samenwerkingsovereenkomsten en eventueel opdrachten vanuit de Vlaamse Regering. Op termijn zal het kaderdecreet bestuurlijk beleid van 18 juli 2003 de basis vormen voor de organisatie van de Vlaamse beleidsinstrumenten, met inbegrip van verzelfstandigde agentschappen. Voor het beleidsdomein Economie, Wetenschap en Innovatie zijn voorlopig nog weinig uitvoeringsbesluiten aangenomen op basis van dit kaderdecreet. Het valt af te wachten in hoeverre ethische prioriteiten zullen worden opgenomen in uitvoeringsbesluiten en beheersovereenkomsten.

Er bestaan precedentes waarbij aan economische agentschappen wordt opgelegd om met ethische argumenten rekening te houden. In juli 2006 heeft de Vlaamse Regering een besluit aangenomen dat uitvoering geeft aan het innovatiedecreet van 18 mei 1999, waarin onder meer de bijdrage aan duurzame ontwikkeling moet overwogen worden vooraleer een innovatieproject of -programma gesteund wordt. Bovendien moet iedere instantie rekening houden met beleidsdoelstellingen uit de respectieve beheersovereenkomst, en ook hierin kunnen bijkomende ethische criteria worden opgenomen. Zoals eerder vermeld doet het FWO-Vlaanderen in bepaalde gevallen beroep op ethische commissies of hun medisch comité voor ethische adviezen.

Het is opmerkelijk dat ingeval van steun aan projecten met militaire toepassingen geen ethische beoordeling plaatsvindt. Nochtans zou op het moment van de beoordeling van projectaanvragen bovenop de economische afweging perfect een evaluatie kunnen gebeuren die rekening houdt met ethische criteria: de wenselijkheid van een bepaalde toepassing, het risico op het toebrengen van onnodig leed, overwegingen met betrekking tot proportionaliteit, ... en daarvan afgeleid, de wenselijkheid om hiervoor overheidsmiddelen ter beschikking te stellen.

4 Besluit

Het Vlaamse overheidsinstrumentarium voor financiële steunmaatregelen valt uiteen in instrumenten voor subsidiëring en voor investering. De eerste categorie wordt bekostigd met middelen uit de jaarlijkse uitgavenbegroting en wordt beheerd door overheidsagentschappen die over een operationele autonomie beschikken, maar toch rechtstreeks onder het gezag van de Vlaamse Regering staan. De tweede categorie wordt bekostigd met overheidsmiddelen, die eenmaal in de Vlaamse begroting zijn uitgetrokken, maar daarna herbelegd en geherinvesteerd worden. Het beheer ligt bij autonome vennootschappen, die op basis van samenwerkingsovereenkomsten uitvoering geven aan opdrachten en beleidsdoelstellingen van de Vlaamse Regering.

Beide categorieën zijn de laatste jaren in toenemende mate verzelfstandigd. De controle op de werking van deze agentschappen is in detail geregeld voor wat betreft bedrijfsvoering en boekhouding, maar verloopt via steeds meer tussenschakels voor wat betreft de politieke controle. Deze relatieve operationele autonomie heeft als voordeel dat er efficiënter kan gewerkt worden en dat aan conventionele marktactiviteiten kan deelgenomen worden. De keerzijde van de medaille is een erosie van het primaat van de politiek, of een groeiende afstand tussen parlementaire of regeringscontrole en de concrete besteding van overheidsmiddelen en implementatie van het beleid.

De houding ten aanzien van projecten met een militaire finaliteit, is in het geval van het subsidieorgaan IWT-Vlaanderen duidelijk gedefinieerd aan de hand van een richtlijn die steun en financiering van militaire projecten uitsluit. Of het verbod ook geldt voor steun aan intermediairen die op hun beurt militaire projecten steunen, is niet eenduidig bepaald, maar de basisfilosofie is duidelijk tegen het steunen van een militaire industrie gericht.

Bij de Vlaamse investeringsmaatschappijen en onderzoeksinstellingen is de houding ten aanzien van militaire projecten op geen enkele manier geëxpliciteerd. Steun aan militaire projecten wordt niet uitgesloten, projectaanvragen worden niet aan andere afwegingen onderworpen dan de louter economische, en eventuele steun wordt niet expliciet of afzonderlijk gerapporteerd of geregistreerd.

Van de vier eerder genoemde mogelijke houdingen die de Vlaamse overheid ten aanzien van projecten met een militaire finaliteit zou kunnen aannemen, worden het financieel of logistiek ondersteunen van militaire projecten zonder dergelijke projecten actief aan te moedigen (optie 2), en het exclusief aanwenden van overheidsmiddelen voor niet-militaire doeleinden (optie 3), parallel als beleidslijn gehanteerd. De Vlaamse overheid wendt geen overheidsmiddelen of beleidsinstrumenten aan om militaire projecten actief te ontmoedigen (optie 4). Tot nader order zijn nog geen voorbeelden gekend waarbij de Vlaamse overheid actief innovatie met het oog op militaire toepassingen aanmoedigt (optie 1), hoewel het pas opgerichte NRC-Fonds in die richting neigt. Voor het eerst werd een steunkanaal geconcipieerd dat expliciet, zij het slechts partieel, voor militaire projecten bestemd is, waardoor het als een indirecte aanmoediging van militaire investeringen kan gepercipieerd worden.

Op grond van zijn opdracht om voorbereidend onderzoek te verrichten dat een basis moet vormen voor een Vlaamse vredeseconomie, is het volgens het Vlaams Vredesinstituut **verontrustend dat instrumenten worden ontwikkeld die projecten met een militaire toepassing banaliseren tot louter economische dossiers** zonder onderscheid. De bevoegde minister heeft verklaard dat militaire projecten aan een extra afweging zouden worden onderworpen, maar de aangekondigde vergunningsplicht verwijst naar een wet die daarvoor geen basis biedt, en naar ethische overwegingen die niet geëxpliciteerd worden. Het Vlaams Vredesinstituut wil in geen geval dat militaire projectaanvragen op dezelfde manier zouden worden behandeld als niet-militaire projectaanvragen. Momenteel biedt het kader voor het NRC-Fonds hiervoor onvoldoende garanties.

Het Vlaams Vredesinstituut pleit niet voor een heksenjacht of voor ontradende maatregelen die militaire projecten actief zouden belemmeren of beboeten. Als een Vlaams bedrijf of investeerder binnen de vrije markt het investeringsrisico op zich wil nemen om een militair product te ontwikkelen en te produceren, dan hoeft de overheid dat niet te verhinderen. Dit neemt uiteraard niet weg dat een eventuele export van hieruit

voortvloeiend militair materieel, onderdelen ervan, of daaraan gerelateerde technologie aan een vergunningplicht onderworpen zal zijn.

5 Advies

1. Het Vlaams Vredesinstituut is van oordeel dat de Vlaamse overheid geen publieke middelen mag aanwenden om initiatieven met een defensiegerelateerde finaliteit te ondersteunen

De besteding van overheidsmiddelen moet bij voorkeur en bij voorrang een duurzame maatschappelijke meerwaarde bieden, en in het bijzonder bijdragen tot een Vlaamse vredeseconomie. De Vlaamse overheid volgt in belangrijke mate deze beleidskeuze, met investeringen en steunmaatregelen op het vlak van duurzame ontwikkeling, sociale economie, milieutechnologie, energie, ICT, biotechnologie, de medische sector, cultuurinvesteringen, enz. Het gaat hierbij om investeringen met een maatschappelijke meerwaarde op lange termijn, die door toedoen van de overheidssteun economisch aantrekkelijk worden.

Daarnaast voorziet de Vlaamse overheid dat spontaan ingediende projectaanvragen ondersteund kunnen worden. Bij het behandelen van die aanvragen moet de uiteindelijk toepassing in rekening worden gebracht. Het is niet wenselijk om de schaarse beschikbare middelen aan projecten met een militaire finaliteit te besteden.

Binnen het brede overheidsinstrumentarium is enkel het IWT gebonden aan een richtlijn van de Vlaamse Regering uit 1999, die steun aan militaire projecten verbiedt. Bovendien verleent het IWT niet alleen rechtstreeks steun aan O&O-projecten, maar speelt ook een rol in het beoordelen van projecten en onderzoekscentra die via andere kanalen gefinancierd worden. De totale beleidsimpact van het IWT is bijgevolg groter dan de eigen directe steunmaatregelen.

Het Vredesinstituut pleit onomwonden voor een toepassing naar de geest van de IWT-richtlijn, waarbij steun breed wordt geïnterpreteerd en de richtlijn ook geldt voor dienstverlenende activiteiten en voor de projecten die door derden worden gefinancierd maar mede door het IWT worden mogelijk gemaakt.

Het Vredesinstituut wil bovendien dat een einde wordt gemaakt aan het onderscheid dat momenteel bestaat tussen enerzijds het IWT-Vlaanderen, dat aan een richtlijn gebonden is en rechtstreeks onder gezag van de regering staat, en anderzijds de PMV en andere steunverleners, die met betrekking tot militaire projecten de handen vrij hebben en slechts via een tussenschakel door de regering gestuurd worden. In beide gevallen gaat het om het aanwenden van overheidsmiddelen voor het aanmoedigen van bepaalde economische activiteiten. Inzake militaire toepassingen meent het Vlaams Vredesinstituut dat ethische argumenten dienen te primeren op economische.

2. Het Vredesinstituut beveelt aan om de middelen tot politieke controle op het Vlaamse instrumentarium voor overheidssteun maximaal te benutten en aan de huidige noden aan te passen

Hoewel de instellingen om overheidssteun toe te kennen verregaand verzelfstandigd zijn en de politieke controlemechanismen verzwakt zijn, kunnen regering en parlement een aantal middelen creatief benutten, en zo de politieke controle efficiënt en effectief houden. Het voorafgaande stipuleren van krijtlijnen,

voorwaarden en controleprocedures, kan gebeuren via kaderdecreten, oprichtingsdecreten en eventueel resoluties die door het Vlaams Parlement worden aangenomen, en via uitvoeringsbesluiten, beheers- of samenwerkingsovereenkomsten en eventueel opdrachten vanuit de Vlaamse Regering. De controlemogelijkheden post factum moeten de Vlaamse Regering en het Vlaams Parlement toelaten vooropgestelde voorwaarden en doelstellingen op te volgen.

Het Vlaams Vredesinstituut meent dat de Vlaamse overheid publieke middelen niet mag aanwenden om initiatieven met een defensiegerelateerde finaliteit te ondersteunen, hetzij financieel, hetzij door inzet van dienstverlenend personeel of infrastructuur.

- Het Vredesinstituut pleit voor het systematisch opnemen van een clause in alle relevante decreten, uitvoeringsbesluiten, samenwerkings- en beheersovereenkomsten, opdrachten, ... die de geest van de IWT-richtlijn uit 1999 uitbreidt naar alle vormen van overheidssteun.
- Het Vredesinstituut pleit tevens voor transparantie in de beleidsuitvoering, systematische rapportage, en efficiënte en effectieve controlemechanismen, die toelaten om toe te zien op de naleving van de bovengenoemde clause.

Het is een goede zaak dat de Vlaamse overheid economische ontwikkeling en onderzoek, innovatie en tewerkstelling wenst te stimuleren, maar maatregelen zonder onderscheid zijn nooit neutraal. Deze kwestie verdient volgehouden politieke aandacht en parlementaire controle.

6 Bronnen

6.1 Wetgeving

- Decreet betreffende de Vlaamse investeringsmaatschappijen, 13 juli 1994.
- Decreet betreffende het voeren van een beleid ter aanmoediging van de technologische innovatie, 18 mei 1999.
- Kaderdecreet bestuurlijk beleid, 18 juli 2003.
- Decreet tot oprichting van het intern verzelfstandigd agentschap met rechtspersoonlijkheid "Instituut voor Innovatie door Wetenschap en Technologie", 7 mei 2004.
- Besluit van de Vlaamse Regering tot regeling van de steun aan projecten van innovatiestimulering, technologisch advies en collectief onderzoek op verzoek van Vlaamse Innovatiesamenwerkingsverbanden, 20 juli 2006.

6.2 Documenten

- Handelingen Commissie voor Economie, Landbouw, Werkgelegenheid en Toerisme, 29 april 2004 (Vlaams Parlement, zitting 2003-2004 C194 - WER33) (http://jsp.vlaamsparlement.be/docs/handelingen_commissies/2003-2004/c0m194.pdf).
- Handleiding voor de steun aan Vlaamse Innovatie-samenwerkingsverbanden: Algemeen deel. IWT-Vlaanderen, mei 2004 (http://www.iwt.be/downloads/documenten/vis/VIS_algemene_handleiding_2004.pdf).
- Beleidskader voor de steun aan grote kenniscentra ten behoeve van innovatie, 22 juli 2005 (http://www.iwt.be/opdrachten_vr/innovatie_vr/index.html).
- Het Veiligheidsonderzoek in Vlaanderen: opportuniteiten in een Europese context. Workshop IWT-Vlaanderen in samenwerking met Arthur D. Little, 21 november 2005 (documentatie <http://www.iwt.be/iwt/docu/actueel/index.html>).
- LRM – de investeringsmaatschappij voor Limburg, Jaarrapport 2005 (http://www.eyes-e-tools.com/customer/LRM/Update/upload/LRM_jaarboek06DEF1.pdf).
- Participatiemaatschappij Vlaanderen, Jaarverslag 2005 (<http://www.pmvlaanderen.be/pmvlaanderen/download/nl/3501/document>).
- Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek, Jaarverslag 2005 (http://www.vito.be/%5Cwie/vito_nl2005.pdf).
- Handelingen Subcommissie voor Wapenhandel, 23 februari 2006 (Vlaams Parlement, zitting 2005-2006 C160 - SWAP2) (http://jsp.vlaamsparlement.be/docs/handelingen_commissies/2005-2006/c0m160swap2-23022006.pdf).
- Verslag van het Rekenhof aan het Vlaams Parlement - Subsidiëring van kenniscentra voor innovatie, 19 september 2006 (Vlaams Parlement, Stuk 37 (2006-2007) –Nr. 1) (<http://jsp.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2006-2007/g37-1.pdf>).
- Beleidsbrief Financiën en Begroting: Beleidsprioriteiten 2006-2007 door Vlaams minister Dirk Van Mechelen, 27 oktober 2006 (Vlaams Parlement, Stuk 966 (2006-2007) –Nr. 1) (<http://jsp.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2006-2007/g966-1.pdf>).
- Beleidsbrief Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel: Beleidsprioriteiten 2006-2007 door Vlaams minister Fientje Moerman, 30 oktober 2006 (Vlaams Parlement, Stuk 1001 (2006-2007) –Nr. 1) (<http://jsp.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2006-2007/g1001-1.pdf>).
- De Pril (Wilson), Kenniseconomie heeft defensiemarkten nodig, *De Morgen*, 3 november 2006.

6.3 Websites

- <http://www.ewi-vlaanderen.be>
- <http://www.ondernemen.vlaanderen.be>
- <http://www.vlao.be>
- <http://www.flanderstrade.be>
- <http://www.iwt.be>

- <http://www.pmvlaanderen.be>
- <http://www.lrm.be>
- <http://www.ondernemerschap.be>
- <http://www.vito.be>
- <http://www.imec.be>
- <http://www.fwo.be>
- <http://www.vrwb.be>

¹ Draulans (Dirk), Hersenvlucht naar Vlaanderen, *Knack*, 14 februari 2007.

² Persmededeling van de Vlaamse Regering, Vergadering van 13 april 1999 in kort bestek.

³ Vraag om uitleg (nr. 562) van E. Glorieux tot minister F. Moerman, Handelingen Subcommissie voor Wapenhandel (zitting 2005-06 COM 160 SWAP 2), Vlaams Parlement, 23 februari 2006, 13-15. Zie ook Beleidsbrief Economie, Ondernemen, Wetenschap, Innovatie en Buitenlandse Handel: Beleidsprioriteiten 2006-2007 – Onderdeel Wapenhandel, Verslag Subcommissie voor Wapenhandel (Stuk 1001 (2006-2007) – Nr. 7), Vlaams Parlement, 12 december 2006, 10. Uit de toelichting tijdens de bespreking van de beleidsbrief op 12 december 2006, blijkt dat de minister met “de wapenwet” de wet van 5 augustus 1991 betreffende de in-, uit- en doorvoer van wapens, munitie en speciaal voor militair gebruik of voor ordehandhaving dienstig materieel en daaraan verbonden technologie bedoelt.

Het Vlaams Vredesinstituut werd bij decreet opgericht door het Vlaams Parlement als onafhankelijk instituut voor vredesonderzoek. Het Vredesinstituut voert wetenschappelijk onderzoek uit, documenteert relevante informatiebronnen, en informeert en adviseert het Vlaams Parlement en het brede publiek inzake vredesvraagstukken.

www.vlaamsvredesinstituut.eu